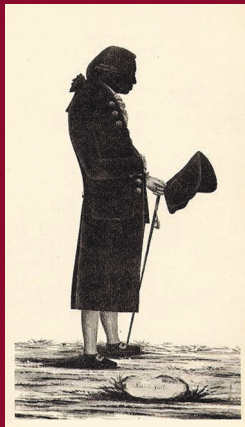

NA PRZEŁOMIE

25 lat seminarium filozoficznego

Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

NA PRZEŁOMIE
25 LAT SEMINARIUM FILOZOFICZNEGO
UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI 1995-2020

Na Przełomie

25 lat seminarium filozoficznego
Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

Studia pod redakcją
Jacka Romańskiego,
Anny Szklarskiej,
Sabiny Prejsnar-Szatyńskiej

Posłowie
Józef Lipiec

Kraków

© Copyright by individual authors, 2020

Recenzenci

prof. dr hab. Beata Szymańska-Aleksandrowicz

dr hab. Joanna Hańderek, prof. UJ

dr hab. Michał Bohun, prof. UJ

dr hab. Ryszard Wiśniewski, prof. UMK

dr hab. Maria Zowisło, prof. AWF w Krakowie

Opracowanie redakcyjne

Sylwia Mieczkowska

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Autor fotografii

Jacek Romański

ISBN 978-83-8138-122-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-277-9 (on-line, pdf)

Publikacja dofinansowana ze środków Instytutu Filozofii

Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uczestników

Seminarium Na Przełomie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Stanisław Łojek	
Piękno was wyzwoli. Sztuka według Nietzschego według Heideggera	9
Piotr Mróz	
Niepokoje inskrypcji przemocy – przesłanie Musilowskiego moralitetu. Kilka uwag o niepokojach wychowanka Törlessa	55
Magdalena Malska	
Symbolika baletów Augusta Bournonville'a	75
Agnieszka Smrokowska-Reichmann	
Rozum rozczłonkowany. Racjonalność komunikacyjna Jürgena Habermasa	101
Ryszard Philipp	
Augustiański Bóg nie stwarza zła?	125
Joanna Wilkońska	
Nihilizm i radykalny altruizm. Ontologia determinowana etyką u J.-P. Sartre'a i E. Lévinasa	137
Magdalena Marciniak-Pinel	
„W tym szaleństwie jest metoda”, czyli do czego Freudowi potrzebny był Hamlet?	165

Małgorzata Ziąbka	
W świetle aksjologii negatywności	177
Ewa Kurlito-Kalitowska	
Filozoficzna analiza bólu i cierpienia	195
Jacek Romański	
Zagadnienie immanencji w Deleuzjańskiej interpretacji Spinozy	223
Sabina Prejsnar-Szatyńska	
Ontologiczne spory o istnienie społeczeństwa w polskiej teorii socjologicznej	239
Anna Szklarska	
Dialektyka przemocy w historiozofii G.W.F. Hegla	263
Beata Foszczyńska	
Aksjosfera sportu	291
Anna Smywińska-Pohl	
O prababkach, córkach Nawojki. Kobiety z wykształceniem filozoficznym związane z przedwojennym Uniwersytetem Jagiellońskim (1897-1939)	315
Joanna Ziarkowska	
Podróże do międzywojennego Krakowa w świetle aksjologii	331
Małgorzata Konarzewska	
Analogie terminologiczne i leksykalne w twórczości św. Jana oraz mistyków świata islamu	359
Katarzyna Barska	
Kim jestem? Byt ludzki w ujęciu systemowym	379
Dorota Ucińska	
Edmund Husserl. Redukcja do absolutu	391
Józef Lipiec	
Poślowie	411

Wstęp

Pragniemy podziękować wszystkim uczestnikom Seminarium „Na Przełomie”, którzy na przestrzeni lat brali mniej lub bardziej aktywny udział w jego pracach. Wasza obecność tworzyła klimat miejsca otwartego, przyjaznego i motywującego do pracy naukowej. Seminarium, będąc miejscem wymiany poglądów ludzi o odmiennych zainteresowaniach badawczych, okazało się urodzajnym podłożem, na którym z ziaren pasji filozoficznych wyrósł bogaty plon prac doktorskich i habilitacyjnych. Świadczą o tym liczne rozprawy naukowe, które w większości zostały wydane w formie książkowej, umożliwiając tym samym szersze oddziaływanie na kolejne pokolenia naukowców, a w konsekwencji na rozwój nauki.

Tom, który przygotowaliśmy, stanowi przegląd zagadnień podejmowanych w ramach naszych spotkań. Dziękujemy Autorom tekstów za włączenie się w inicjatywę upamiętnienia Seminarium.

Szczególne podziękowania w imieniu wszystkich uczestników „Na Przełomie” składamy Profesorowi Józefowi Lipcowi. Jego charyzma, osobowość i dobra wola pozwoliły wielu z nas wykorzystać swój potencjał i dodać drobny wkład w rozwój dziedziny, którą się zajmuje. Będąc naszym przewodnikiem na naukowych ścieżkach, otacza nas opieką, wspiera i nieustannie motywuje do dalszej pracy naukowej.

W imieniu Redaktorów Sabina Prejsnar-Szatyńska

Sabina Prejsnar-Szatyńska

<https://orcid.org/0000-0003-2805-9840>

Ontologiczne spory o istnienie społeczeństwa w polskiej teorii socjologicznej¹

Słowa kluczowe: ontologia, socjologia, realizm, nominalizm

Abstrakt: Artykuł dotyczy ontologicznych podstaw rzeczywistości społecznej. Przeprowadzam analizę twórczości czterech polskich socjologów Floriana Znanieckiego, Tadeusza Szczurkiewicza, Pawła Rybickiego oraz Jana Szczepańskiego. Pokazuje ona, jak charakteryzowali społeczeństwo i jednostkę.

Analiza twórczości socjologów znaczących dla polskiej myśli społecznej pozwoliła odkryć ontologiczne założenia, jakie wówczas dominowały w polskiej myśli społecznej. Obraz rzeczywistości społecznej wyłaniający się z pism czterech uznanych polskich socjologów, których twórczość obejmuje niemal cały XX, to występujący w różnych odmianach realizm ontologiczny.

Społeczny charakter jednostki uznany jest za fakt pierwotny, wynikający z natury człowieka. Ogólny trend na polu teorii socjologicznej nie odbiegał od tego występującego we współczesnej nauce, gdzie całościom społecznym

¹ Artykuł jest poszerzoną wersją 6 rozdziału *Porównanie i synteza* z książki: S. Prejsnar-Szatyńska, *Problematyka ontologiczna w polskiej teorii socjologicznej. Analiza myśli Floriana Znanieckiego, Tadeusza Szczurkiewicza, Pawła Rybickiego i Jana Szczepańskiego*, Kraków 2017, s. 197-215.

przypisuje się inne własności niż te, które są tylko sumą wszystkich jej części. Problem wzajemnego stosunku filozofii do socjologii odzyskuje w ostatnich czasach swoją aktualność.

Artykuł podkreśla przydatność analiz ontologicznych dla nauk szczegółowych, ponieważ każdy pogląd na rzeczywistość społeczną, niezależnie od tego, czy jest wyraźnie sformułowany, czy też milcząco przyjęty, ma odbicie w ogólnych dyrektywach metodologicznych oraz w technikach zbierania i badania materiałów.

Ontological disputes about the existence of society in Polish sociological theory

Keywords: ontology, sociology, nominalism, realism

Abstract: The article regards ontological foundations of social reality. In the article I analyze the works of four Polish sociologists: Florian Znaniecki, Tadeusz Szczurkiewicz, Paweł Rybicki and Jan Szczepański. The work shows how they had characterized society and an individual. Putting together four significant sociologists of the Polish sociological thought allows me to discover ontological premises which dominated the Polish sociological thought. The picture of social reality emerging from the works of these four Polish sociologists, whose writings cover almost the whole 20th century, consists of many variations of ontological realism. The social feature of an individual is regarded as a primary fact rooted in human nature. The general trend present in the field of sociological theory was not different from the one present in contemporary social sciences where the sociological entities were attributed with qualities different than the entities understood as the total of their parts. The problem of relations between philosophy and sociology has been recently regaining its popularity. The work stresses the importance of ontological analysis for the social sciences because each and every belief about social reality (no matter if it is expressed directly or claimed in silence) has its representation in the way sociological research has been conducted as well as in methodological premises and in the techniques of gathering data.

Wstęp

Ustalenia dotyczące natury bytu społecznego u polskich socjologów uznanych za klasyków myśli społecznej drugiej połowy XX wieku, których dotyczy artykuł, można nazwać sporami o istnienie świata społecznego. Uczonych poza wspólnymi zainteresowaniami zawo-

dowymi połączyła szczególna wrażliwość filozoficzna, nakazująca pytać o podstawy bytowe przedmiotów poddawanych analizie. Źródła tej postawy odnajdujemy w postrzeganiu filozofii jako dziedziny niezbędnej przy prowadzeniu badań w dyscyplinach szczegółowych, w tym także socjologii. Nie bez znaczenia dla tych sporów pozostaje kwestia oddziaływań naukowych Floriana Znanieckiego na twórczość późniejszych badaczy. Tadeusz Szczurkiewicz i Jan Szczepański słuchali wykładów Znanieckiego; Paweł Rybicki dobrze znał prace poznańskiego socjologa, a lektura *Wstępu do socjologii* z 1922 r. była dla niego wielkim przeżyciem intelektualnym².

Poszukiwania ontologicznych podstaw rzeczywistości społecznej mają charakter interdyscyplinarny, gdyż obejmują dziedzinę filozofii i socjologii. Ich celem jest ustalenie, jak istnieje społeczeństwo i co należy do jego istoty. Aby go osiągnąć, w artykule poddano analizie twórczość wybranych czterech teoretyków socjologii polskiej: Floriana Znanieckiego, Tadeusza Szczurkiewicza, Pawła Rybickiego i Jana Szczepańskiego. Skoncentrowano się na sformułowaniu odpowiedzi na trzy główne zagadnienia:

1. Czy społeczeństwo istnieje, realnie osadzając się na istnieniu realnych składników rzeczy i relacji między nimi, czy też istnieje jako byt intencjonalny w oparciu o podmiot jako o obiekt przedstawieniowy?
2. Czy byt społeczny jest jednorodny i wówczas wszystko, co w nim jest, należy do świata rzeczy materialnych, czy też należy wyodrębnić miejsce dla świata kultury?
3. Co należy do istoty społeczeństwa? Czy istotą społeczeństwa jest byt statyczny czy dynamiczny, autokreatywny, który, aby trwać, musi się rozwijać?

Przystępując do zakreślonych analiz, warto zauważyć, że w perspektywie historycznej poglądy myślicieli wypowiadających się na temat społeczeństwa od starożytnych koncepcji państwa – społeczeństwa

² W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, Toruń 2007, s. 267.

czeństwa u Platona i Arystotelesa, poprzez główne tezy św. Augustyna oraz św. Tomasza, założenia koncepcji umowy społecznej, wreszcie po klasyków myśli o społeczeństwie – Georga Wilhelma Friedricha Hegla i Karola Marksa układają się w dwa główne nurty: realizm i nominalizm socjologiczny. Oba podejścia na przestrzeni wieków ścierały się ze sobą, a w opozycji do nich wyrastały pomniejsze, szukające rozwiązań pośrednich³.

Ustalenia polskich socjologów

Znaniecki już na początku swojej drogi naukowej we *Wstępie do socjologii* czyni założenie o istnieniu dwu odrębnych światów: świata przyrody i świata kultury. W myśl jego koncepcji zjawiska społeczne przynależą do świata kultury, a dla ich określania wprowadza pojęcie „wartości społecznych”. Wartości stanowią pierwszą kategorię bytu: są realne, obiektywne i racjonalne w sensie ontologicznym i metodologicznym, czyli są niesprowadzalne do przeżyć psychicznych i dostępne intersubiektywnemu opisowi i podlegają sprawdzalności. Jednak są różne od świata rzeczy i przyrody. Właściwą rzeczywistością, obok świata przyrody, jest świat kultury. Społeczeństwo, będące układem czynności, stosunków, indywidualów i grup, to osobny system kulturowy. Wartości jako podstawowe elementy rzeczywistości ludzkiego świata są wytworami aktywnego umysłu ludzkiego. Wartości zawsze są związane ze sferą ludzkiego działania. Dlatego działanie człowieka stało się centralnym punktem zainteresowania autora. Postrzeganie ludzi jako wartości społecznych, a nie tylko jako organizmów biologicznych, pociągało potrzebę wzajemnego oszacowania tych wartości, odrzucenia założeń naturalistycznych, pozytywistycznych, reizmu czy behawioryzmu, i potrzebę nowego zdefiniowania problemu z humani-

³ Zob. S. Prejsnar-Szatyńska, *op. cit.*, s. 23-49.

stycznego punktu widzenia, w celu odkrycia nowych faktów, na których można oprzeć objaśnienie i prognozę.

Współczynnik humanistyczny to inaczej podejście głoszące, że nie da się wyjaśnić tego, co robią badane jednostki, ani przewidywać tego, jak będą się zachowywać w przyszłości, nie poddawszy analizie ich idei, przekonań czy postaw. Są to dla tych ludzi znaczące wartości, a to, jak je traktują, zależy od nich samych. Zadaniem badającego jest odkrycie, jak to, co obserwuje, jest doświadczane i oceniane przez tych działających ludzi, którzy są tym czymś aktywnie zainteresowani. Kiedy stosujemy proponowane przez Znanieckiego podejście humanistyczne, okazuje się, że oceny i czynności świadomie działających ludzi nie są determinowane przez naturę, ale są uwarunkowane kulturowo. Jego humanistyczna koncepcja ontologii społecznej zakładała, że świat społeczny powstaje w wyniku wzajemnych działań ludzkich; jest światem wartości tworzonych przez człowieka. Koncepcja współczynnika humanistycznego odbiła się szerokim echem i oddziaływała na innych socjologów. Wspomina o niej Jan Szczepański. Uzasadniając swoje stanowisko na temat sposobu istnienia człowieka, stwierdza: „Przyjmuję stanowisko «realizmu», najwyżej uwzględniając współczynnik humanistyczny, pozwalający stwierdzić, że istnienie ludzi jest takie, jakie jest przez nich doświadczane”⁴.

Każdy z omawianych myślicieli odnosił się do wcześniejszych teorii dotyczących ontologii społecznej, przy czym gruntowną jej analizę z wyszczególnieniem czterech podstawowych stanowisk, tj. konsekwentnego nominalizmu, fikcjonizmu, moralizmu genetycznego, realizmu, przeprowadził Tadeusz Szczurkiewicz⁵. Na jego typologię powołuje się w swoich pracach Jan Szczepański⁶.

⁴ Zob. J. Szczepański, *O indywidualności*, Warszawa 1988, s. 22.

⁵ Zob. T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1970, s. 338-365.

⁶ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 457-459.

Florian Znaniecki zauważył pewną prawidłowość. Otóż w okresie, gdy socjologia utrzymywała bliski związek z innymi gałęziami wiedzy i miała charakter filozoficzny, przeważał w niej punkt widzenia idealistyczny (jako jeden z przejawów absolutu) bądź naturalistyczny (jako część przyrody). Dopiero gdy socjologia uzyskała status niezależnej nauki, jej własne problemy, takie jak obiektywność faktów społecznych, wyszły na plan pierwszy. Realizm socjologiczny to przekonanie, że fakty społeczne narzucają się indywiduum z zupełną obiektywnością, jako będące dla wszystkich jednakowo ważne. Jego zdaniem jest to jedna z podstaw humanizmu.

Znaniecki, opowiadając się za realizmem socjologicznym, ma na myśli realność zjawisk społecznych jako założenie metodologiczne. Jak dodaje: „[...] bezwzględnie obiektywna realność społeczeństwa – realność absolutna jako całości nie jest możliwa do utrzymania, gdyż pociągałaby za sobą nową metafizykę ontologiczną, ujmującą siebie jako względny wytwór życia społecznego”⁷. To stwierdzenie pozwala na uznanie Floriana Znanieckiego za realistę metodologicznego.

Podobne stanowisko w ujmowaniu rzeczywistości grupy społecznej prezentuje Tadeusz Szczurkiewicz, opowiadając się za ostrożnym realizmem metodologicznym. Jest zdania, że nie można postrzegać człowieka jako jednostki izolowanej. Człowiek zdeteminowany jest przez fakt współżycia z innymi. Konsekwencją tego w badaniach socjologicznych jest takie postępowanie, jak gdyby grupa społeczna była rzeczywistością. Twierdzi, że „ta hipoteza robocza bynajmniej nie eliminuje indywidualności człowieka, ale relacjonuje jej znaczenie, jej społeczną rolę, a nawet społeczną «treść indywidualności» do złożonych warunków społeczno-gospodar-

⁷ Por. F. Znaniecki, *Humanizm i poznanie*, [w:] idem, *„Humanizm i poznanie” i inne pisma filozoficzne*, t. 2, tłum. J. Wociał, Warszawa 1991, s. 257-259.

czych, historycznie zmiennych”⁸. Zastrzega, że proponowany przez niego „swoisty realizm w ujmowaniu grupy społecznej jest niewyrażalny w żadnym języku współczesnych nauk społecznych [...]”⁹.

Paweł Rybicki, pozostający pod wpływem myśli Arystotelesa w kwestii istnienia grupy społecznej, opowiada się za realizmem w wersji umiarkowanej. Społeczność jest w jego koncepcji rzeczywistością, jednak nie godzi się on na ulokowanie jej ponad lub poza jednostkami. Społeczność tkwi w samych jednostkach. Jego zdaniem społeczność trwa inaczej niż jednostka, a tym, co stanowi o jej istnieniu, są stosunki zachodzące między częściami składowymi tej całości. Człowiek zawsze zanurzony jest w społeczeństwie, czyli jest istotą społeczną.

Jan Szczepański w swoich wypowiedziach również daleki jest od postrzegania rzeczywistości społecznej w sposób inny niż realistyczny. Własne stanowisko nazywa materialistycznym, wskazując, że zbiorowości istnieją obiektywnie, niezależnie od woli jednostek. Zastrzega, że jest ono odmienne od realizmu w kształcie, jaki przedstawia go Szczurkiewicz, gdyż jego zdaniem elementami zbiorowości są nie tylko jednostki, ale także elementy materialne, idealne, psychiczne. Wywierając wpływ na swoich członków, poddają się obiektywnemu badaniu. Natomiast „to, co jest społeczne, to rodzaj więzi, sposobu połączenia tych elementów w całość, która jest czymś więcej, jest syntezą tych elementów, jest rzeczywistością obiektywną, tzn. istniejącą niezależnie od jednostek, nie raz przez setki czy tysiące lat jest dana doświadczeniu i poznaniu jako rzeczywistość niezależna od postrzegającego”¹⁰. Powstała pod koniec życia Szczepańskiego koncepcja indywidualności nie stoi w sprzeczności z jego wcześniejszymi ustaleniami odnośnie do natury rzeczywistości społecznej; jest jej uzupełnieniem, dodaje indywidualność, traktując ją jako drugi sposób istnienia człowieka.

⁸ T. Szczurkiewicz, *Niektóre problemy socjologii ogólnej*, [w:] i d e m, *Studia...*, s. 327.

⁹ *Ibidem*, s. 366.

¹⁰ J. Szczepański, *Elementarne...*, s. 460.

Społeczność i indywidualność, istniejąc równolegle i niezależnie w każdym człowieku, dopełniają się.

Powyższe ustalenia nie zamykają tematu, jak postrzega rzeczywistość społeczną Florian Znaniecki. W jego pracach dotyczących stosunku człowieka do świata odnajdujemy fragmenty pozwalające na stwierdzenie, że wychodził on od założeń nominalistycznych i indywidualistycznych. W pracy z 1913 r. *Znaczenie rozwoju świata i człowieka*¹¹ pisze: Świat złożony jest z indywidualności, które są twórcami świata; tworząc świat, tworzą jednocześnie siebie. Indywidualność egzystuje na kilku poziomach – świata przyrody jako ciało materialne; świata społecznego – jako świadomość; i świata idealnego – jako rozum, wola, uczucie. Indywidualność to ciało, dusza i duch, ale zarazem coś więcej, coś, co łączy ze sobą wszystkie te trzy szczeble i co je urzeczywistniło.

[...] Ostateczną tedy metafizyczną hipotezą jest bezwzględna wielość indywidualności, z których każda, tworząc coś nowego w doświadczeniu, jednocześnie sama się rozwija¹².

W ten sposób buduje się rzeczywistość, a indywidualność wznosi się na coraz to wyższy poziom twórczości, otwierając siebie na nowe pola aktywności. Według niego: „Indywidualność empirycznie jest ogniskiem rzeczywistości i jej częścią – ciałem, duszą i duchem; metafizycznie jest twórczą zasadą, która sama siebie potęguje w nieskończoność”¹³. Z pełnym przekonaniem pisze, że to właśnie indywidualności są ostatnimi najgłębszymi elementami, z których zbudowany jest świat. Nie ma innej zasady wszechbytu.

Na temat obecności założeń nominalistycznych i indywidualistycznych w pracach Floriana Znanieckiego pisze Tadeusz Szczurkiewicz. Uważa on, że w pracy *Ludzie terazniejsi a cywilizacja*

¹¹ Tekst pierwotnie publikowany był w czasopiśmie „Świat i Człowiek”.

¹² F. Z n a n i e c k i, *Znaczenie rozwoju świata i człowieka*, [w:] *Pisma Filozoficzne*, t. 1, Warszawa 1987, s. 211.

¹³ *Ibidem*.

przyszłości widoczne jest to założenie. Znaniecki, pisząc o rozwijaniu się kręgów społecznych, nie wychodzi od osobników ujmowanych w charakterze członków swoich grup społecznych, występujących w określonych rolach społecznych, wyznaczonych przez organizację grupy, ale od luźnych indywiduów, które stykając się z innymi, interesują się nimi, wymieniają między sobą swoje oceny¹⁴. Tadeusz Szczurkiewicz, przywiązujący dużą wagę do zagadnień socjologii ogólnej, postulował odejście od jego zdaniem nagminnego w socjologii mieszania stanowiska nominalistycznego, atomizującego w teorii grupy społecznej, ze stanowiskiem realistycznym w tłumaczeniach rzeczywistości społecznej¹⁵. Mając na uwadze ten postulat Szczurkiewicza, nie dziwi jego komentarz na temat założeń w teorii Znanieckiego.

Znaniecki widzi świat jako wielość. Sprzeciwia się pojmowaniu świata na sposób monistyczny. Pisze:

Świat nie jest jeden, porządek wszelki jest tylko częściowym wytworem rozwoju i jednej zasady wszechbytu być nie może [...]. 'Świata' naprawdę nie ma: jest mnóstwo oddzielnych grup zjawisk, mniej lub bardziej ściśle powiązanych wewnętrznie, czasem złączonych między sobą, nieraz pozbawionych wszelkiego związku. Nasza to myśl poznawcza sama wytwarza jedność w różnych dziedzinach doświadczenia¹⁶.

Odrzucenie nawet umiarkowanego monizmu jest konieczne, aby urzeczywistnić postrzeganie rozwoju jako absolutnej twórczości bez żadnych ograniczeń. Twórczość może zachodzić wówczas, gdy każda jednostka, kształtując siebie w danej rzeczywistości, dodaje do niej coś nowego. Istnieć to działać w sposób twórczy. Najgłębszą istotą człowieka jest potęgujący się proces twórczy. Każdy może być twórcą, kto najpierw przyswoi to, co inni wytworzyli,

¹⁴ Zob. T. Szczurkiewicz, *Niektóre...*, s. 401-402.

¹⁵ Zob. *ibidem*, s. 327.

¹⁶ F. Znaniecki, *Znaczenie...*, s. 209.

czyli kiedy „ogarnie najpierw świat nam przekazany do najwyższych jego szczytów”¹⁷. Próbuąc odpowiedzieć, skąd przychodzą i gdzie zmierzają indywidualności po urzeczywistnieniu się w naszym świecie, stwierdza, że „indywidualność nasza nie daje się wytłumaczyć przez ten świat, który znamy”¹⁸. Nie będąc tylko ciałem, świadomością i duchem, nie może zawierać się całkowicie w tym świecie.

Zagadnienie twórczości przewija się niemal w każdej pracy Znanieckiego. Ludzie mający rozmach twórczy i samodzielność społeczną, nie łamiąc zastanego porządku i istniejących norm, ludzie cechujący się wybitną indywidualnością, mądrością i dobrocią typowani są przez autora jako przyszli budowniczcy cywilizacji przyszłości¹⁹. Zebrani w zespoły mają zadanie budowy nowej cywilizacji. Jak przyznaje, działalność twórcza musi być z istoty swojej indywidualna: może zachodzić nawet konieczność odosobnienia na czas pracy jednostki. Jednak życie twórcze z innymi, współdziałanie wśród współtwórców, kierowanie własnym dziełem tak, aby łączyło się z dziełami innych, tworząc zbiorowe dokonanie, będące naturalnym, normalnym życiem społecznym, jest ściśle związane z twórczością. Jednostki nie potrzebują przeciwstawiać się kręgom społecznym dla uzyskania samodzielności. Ogół ludzi działających w zespołach twórczych, w których oryginalne jednostki, przodownicy, będą twórczo oddziaływać na innych, ma przynieść wielkie zbiorowe dzieło, jakim będzie cywilizacja przyszłości. Nowa cywilizacja Znanieckiego ma być wytworem *arystokracji umysłowej*, czyli niewielkiej liczby przywódców zdolnych do wytwarzania nowych ideałów i do narzucenia tych ideałów biernej większości²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, s. 212-213.

¹⁸ *Ibidem*, s. 214.

¹⁹ *Idem*, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 1974, s. 344-348, Biblioteka Socjologiczna.

²⁰ *Idem*, *Upadek cywilizacji zachodniej*, [w:] *idem*, „Humanizm i Poznanie”..., s. 944-945.

W interpretacji Jerzego Szackiego stanowisko Znanieckiego jest ambiwalentne, ponieważ z jednej strony solidaryzuje się on z krytyką pozytywistycznego determinizmu, z drugiej strony jest przekonany o obiektywności świata społecznego, który nie jest iluzją, lecz zajmuje się realnym zjawiskiem obiektywizacji, nie mniej realnym niż akty twórcze jednostki. Znaniecki krytykuje w *Rzeczywistości kulturowej* zarówno naturalizm, jak i idealizm: naturalizm, ponieważ wszystko, cokolwiek istnieje, uznał za rzecz, a więc coś gotowego, ustalonego, niepodatnego na zmianę i niezależnego od ludzkiej aktywności, idealizm zaś dlatego, że dążył do odkrycia absolutu, czyli też czegoś niezmiennego²¹.

Analizowani socjologowie, idąc dalej w swych dociekaniach, po ustaleniu, czym jest dla nich rzeczywistość społeczna, opisują, jak jest zbudowana, aby mogła trwać, czyli – mówiąc inaczej – jakie warunki są konieczne, aby można było mówić o całościach społecznych. Zgadniają się co do tego, że nie składa się z elementów jednorodnych i nie różni jej tylko sposób powiązania poszczególnych jej części. Najlepiej tę część swojej teorii społecznej przedstawił Znaniecki. Jego koncepcja systemów społecznych w efekcie końcowym stała się teorią dynamiki systemów kulturowych i społecznych, teorią rzeczywistości kulturowej działań i wartości, w której relacja społeczna jest podstawowym systemem społecznym i dziedziną socjologii²². Znaniecki wprowadził własny sposób wyodrębniania systemów społecznych, stanowiący czteropoziomowy układ o rosnącej złożoności, w którym pierwsze miejsce zajmuje relacja społeczna będąca wyjściowym, elementarnym systemem społecznym. Działanie lokuje on w relacji społecznej.

²¹ Zob. J. Szacki, *Znaniecki. Dylemat determinizmu i twórczości*, [w:] i d e m, *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*, Warszawa 1991, s. 132-144.

²² Znaniecki dokonał w końcowej fazie twórczości modyfikacji w teorii systemów społecznych, zastępując stosunek społeczny, jako podstawowy element systemów społecznych, relacją społeczną.

Relacja, będąc systemem społecznym, umacnia interakcjonistyczny punkt widzenia autora. Interakcja między dwoma jednostkami tworzy relację społeczną. Relacje pomiędzy jednostką a kilkoma innymi to kolejny bardziej złożony poziom, czyli rola społeczna. Następnym poziomem jest integracja wielu ról społecznych w zorganizowane grupy społeczne. Ostatnie stadium to integracja wielu grup społecznych w różne typy społeczeństw, tj. politycznych, narodowych, religijnych aż po społeczeństwo światowe.

Znaniecki odchodzi od definiowania społeczeństwa jako całości złożonej z jednostek. W jego ujęciu jest wiele społeczeństw, które składają się z kompleksów grup podporządkowanych jednej wpływowej grupie, takiej jak kościół, państwo, naród czy klasa społeczna. Przy czym wyraźnie rozróżnia nazwę „społeczność” czy „społeczeństwo” od nazwy „grupa społeczna”. Społeczność to dla niego zespół grup, które mogą się nawzajem pokrywać lub krzyżować; które istnieją w ramach jakiejś określonej szerszej grupy, takiej jak państwo, miasto czy wieś.

Analizując w historii podejścia do terminu „społeczeństwo”, zauważa występowanie trzech koncepcji. Pierwsza z nich to teoria wprowadzona przez Augusta Comte’a, pojmująca i badająca społeczeństwa jako całość na wzór organizmu; posiadająca takie konieczne cechy jak: wielość jednostek, organizacja oraz wspólna kultura jednocząca członków społeczeństw. Druga związana jest z przekonaniem, że tylko jednostki ludzkie istnieją naprawdę. Społeczeństwo zaś, jako system instytucji, stanowi arbitralny konstrukt filozofów. Obydwa podejścia ocenia negatywnie jako naukowo bezpłodne, niepozwalające wyjaśnić istnienia wspólnej kultury łączącej uczestników zbiorowości, od której zależy życie każdej jednostki jako organizmu, jej rozwój psychologiczny czy ogromne zróżnicowanie kultur. W tej sytuacji opowiada się za trzecią refleksją nad życiem społecznym. Podejście to, obecne od trzech tysięcy lat, w jego ocenie najlepiej oddaje charakter rzeczywistości społecznej. Zwrócił on uwagę na pewien typ działań ludzkich nazywanych społecznymi, który nie był dotychczas

gruntownie zbadany. Niektóre z tych działań dotyczą jednostek ludzkich, inne grup ludzi. Działanie społeczne może być podejmowane albo indywidualnie, albo zbiorowo. Ludzie jako przedmioty działań różnią się od innych przedmiotów, ponieważ są świadomymi czynnikami działającymi. Doświadczają i oceniają tych, którzy z kolei oddziałują na nich.

Działający ludzie nie tylko oddziałują na innych, ale także wchodzą w interakcje z innymi. Badanie interakcji między ludźmi stanowi w tym wypadku główny przedmiot socjologii jako nauki o relacjach międzyludzkich lub relacjach społecznych, czyli relacjach pomiędzy wzajemnie na siebie działającymi jednostkami lub grupami ludzkimi. Tym, co niezbędne dla istnienia zbiorowości ludzkich, bez czego nie mogą one istnieć, jest współdziałanie między jej uczestnikami. Czynności współdziałających jednostek są wzajemnie zależne i zorganizowane tak, aby mogły one wspólnie osiągać zamierzone, dobre dla wszystkich wyniki. To zorganizowane połączenie czynności współdziałających ludzi zostało nazwane przez Znanieckiego „systemem społecznym”. Odchodzi on jednak od znaczenia systemu społecznego wprowadzonego przez Herberta Spencera, który uważał, że społeczeństwo jako całość stanowi zorganizowany system. Uważał jednak, że nie można zaprzeczyć obecności występowania licznych odrębnych systemów społecznych o zróżnicowanej wielkości, trwałości oraz złożoności opierających się na zorganizowanym działaniu. Dlatego zamiast wychodzić od badań nad systemem, który można uważać za dominujący i najbardziej inkluzyjny, należy, dokonując porównywania różnych małych prostych systemów, przechodzić do badania faktycznej integracji tych systemów w systemy coraz większe i bardziej złożone. Ta metoda pozwala zdaniem autora uzyskać dane o dużej wartości poznawczej.

Dla Pawła Rybickiego rzeczywistość społeczna to wielość powiązanych ze sobą elementów niebędących całkowitym chaosem, ale mających określoną strukturę. W rozważaniach nad strukturą społeczną wychodzi on z założenia, że ma ona charakter złożony.

Nie składa się jedynie z elementów jednorodnych, lecz z trzech warstw: sfery materialnej, sfery symbolicznej i działania społecznego. Warstwy te nie mają wyraźnych granic i są w ruchu. Pozwoliło to na przyrównanie rzeczywistości społecznej do strumienia, który wciąż płynie, ale nigdy nie jest ten sam²³. Człowiek i społeczność to dwie strony rzeczywistości ludzkiej, które pozostając związane, mają dwa różne sposoby życia. Najmniejszym substratem struktury społecznej są grupy społeczne jak np. mała rodzina czy małe społeczności.

Jan Szczepański zauważa, że rzeczywistość społeczna nie może istnieć bez trzech elementów, takich jak: warunki przyrodnicze, ekonomiczne i kulturowe. Podkreślając swe materialistyczne stanowisko, twierdzi, że społeczeństwo ludzkie jest częścią przyrody, rozwinęło się w toku ewolucji z form społecznych istniejących w świecie zwierząt²⁴. Píše: „Przyroda, gospodarka i kultura – stanowią, mówiąc metaforą, trzy ‘ramy’, w których przebiegają zjawiska i procesy życia zbiorowego ludzi”²⁵.

Tadeusz Szczurkiewicz termin „grupa społeczna” oraz „społeczność” definiuje, opierając się na ustaleniach poczynionych przez Floriana Znanińskiego²⁶. Podobnie jak Znaniński pisze, że o grupie społecznej można mówić dopiero przy trzech osobach, grupa musi posiadać organizację społeczną²⁷. Kulturę zaliczył do faktów społecznych jako szczególną postać działalności, której nie można rozpatrywać w oderwaniu od społeczeństwa²⁸.

²³ Zob. P. Rybicki, *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, Warszawa 1979, s. 566-574.

²⁴ Por. J. Szczepański, *Elementarne...*, s. 26.

²⁵ *Ibidem*, s. 27.

²⁶ Por. T. Szczurkiewicz, *Niektóre...*, s. 385.

²⁷ Por. F. Znaniński, *Socjologia Wychowania*, t. 1: *Wychowujące Społeczeństwo*, Warszawa 1973, s. 3, 8.

²⁸ *Ibidem*, s. 443.

Obraz rzeczywistości społecznej wyłaniający się z pism czterech uznanych polskich socjologów, których twórczość obejmuje niemal cały XX, to występujący w różnych odmianach realizm ontologiczny. Społeczny charakter jednostki uznany jest za fakt pierwotny, wynikający z natury człowieka.

Nie stoi to w sprzeczności z przyznaniem jednostce szczególnych miejsca i roli, jaką spełnia ona w społeczności. Indywidualność u Znanieckiego i Szczepańskiego, choć funkcjonujące na różnych obszarach, pełni podobne funkcje: lokuje w jednostkach elementy niezbędne do dobrego funkcjonowania społeczności. Twórczą indywidualność człowieka uznawał Znaniecki za najwyższą wartość społeczeństwa. Sens istnienia indywidualności widział w pomnażaniu wartości społeczeństw. Naukę w jego mniemaniu rozwijają wybitne twórcze indywidualności. O dwu modusach istnienia człowieka pisze również Paweł Rybicki, określając je jako istniejące nierozłącznie dwie strony rzeczywistości ludzkiej.

Każdy z omawianych myślicieli sporo miejsca i uwagi poświęca kulturze jako koniecznemu elementowi, bez którego nie może istnieć rzeczywistość społeczna. Rozważania na temat roli kultury i jej miejsca w teorii socjologicznej należą do zasadniczych dla uzyskania całości obrazu rzeczywistości społecznej.

Największą rolę pełni kultura w poglądzie na świat jako całość u Floriana Znanieckiego. Jego system opierał się na ontologicznej koncepcji wartości, pełniącej rolę pierwotnej kategorii bytu. Kultura otrzymała genetyczne pierwszeństwo przed przyrodą. Jego zdaniem przyroda taka, jakiej obecnie doświadczamy, powstała pod wpływem rozwoju kulturalnego. Świat kultury jest światem wartości i pierwotnym elementem ludzkiego doświadczenia, który nie jest sprowadzalnym do kategorii przyrodniczych.

Znaniecki, wspominając o innych znaczeniach terminu „wartość”, jak np. znaczenie ekonomiczne, aksjologiczne czy socjologiczne, interesuje się tym terminem w znaczeniu właśnie ontologicznym, jako pierwotną kategorią bytu, tak samo realną i ważną jak kategoria „rzeczy”. Przyjmował założenie, że wartości

są kategorią racjonalną, stąd konieczność stworzenia logiki wartości, prowadzącej do zagadnień teorii poznania wartości. Próba stworzenia ontologii wartości pociągnęła za sobą chęć stworzenia logiki wartości i rozwiązania powstałych zagadnień epistemo-logicznych. Pisał: „Celem naszym musi się stać ukształtowanie jednego powszechnego systemu form, opartego na kategorii wartości, systemu, który by pozwolił na urzeczywistnienie postulatu racjonalności świata w każdym dowolnym momencie rozwoju wiedzy i w zastosowaniu do każdej dowolnej grupy zjawisk. Nazwiemy ten system logiką wartości”²⁹.

Twórcą wartości podstawowej kategorii bytu jest człowiek. Wynika z tego, że poszczególne rzeczy mają względem wartości byt pochodny. Człowiek jako działający twórca wartości staje się centralnym punktem zainteresowań Znanieckiego. Droga od ontologii i logiki wartości zaprowadziła go do teorii człowieka i jego czynności, czyli do rozważań socjologicznych.

Paweł Rybicki, badając ontologię kultury, rozpatruje trzy możliwe jej założenia. W pierwszym bytem właściwym jest społeczeństwo. Działalność i twórczość kulturalna zachodzi w społeczeństwie i jest jego manifestacją. W drugim istnieją autonomiczne dziedziny kultury, które nie są zależne od jakichkolwiek postaci organizacji społecznej. Społeczeństwo jedynie umożliwia rozwój poszczególnych dziedzin kultury. Rybicki opowiada się za trzecim rozwiązaniem, w myśl którego „istnieje świat ludzki z jemu tylko właściwymi cechami; do tych cech należą: postać życia zbiorowego, która nazywa się społeczeństwem, oraz występujące tak w życiu osobniczym, jak zbiorowym dążenia ludzkie i różne sfery wartości, ku którym te dążenia są zwrócone – to, co zwykle ujmuje się w pojęciu kultury”³⁰.

²⁹ Idem, *Zagadnienie wartości w filozofii*, [w:] idem, *„Humanizm i poznanie”...*, s. 232.

³⁰ P. Rybicki, *Struktura...*, s. 64.

O relacji człowieka do kultury pisze dość ogólnie. Jest przekonany, że człowiek jako istota społeczna rodzi się i wyrasta w świecie pełnych znaczeń i wartości, świat ten ciągle narasta i ulega przemianom. Istotnym jest fakt, że człowiek nigdy nie wychodzi z tego świata, pozostając w ciągłym odniesieniu do świata kultury. Stosunek zjawisk kulturowych do zjawisk społecznych stanowi równowagę pomiędzy nadmierną ich identyfikacją a zupełnym oderwaniem od siebie. To, co ludzie robią, nieustannie ma swoje odniesienia do sfery znaczeń i sfery wartości, czyli do świata kultury. O swoich intuicjach nie wprost sygnalizuje Rybicki poprzez czynione odniesienia do Arystotelesa, który w *Polityce* wypowiada swoje przekonanie, że każda społeczność dąży do jakiegoś dobra. Zamieniając słowo „dobro” na „wartość”, Rybicki pisze, że tym, do czego dąży społeczność, są wartości. Wartości jako zewnętrzne w stosunku do społeczności są przedmiotem jej nieustannego dążenia. Bez tego dążenia nie mogłaby istnieć ludzkość jako całość. Zdaniem Rybickiego jest to pogląd nie tylko zgodny z tradycją arystotelesowską, ale także zgodny z naszym doświadczeniem. Nie stoi on jednak w zgodzie z tendencjami socjologicznymi, w myśl których społeczeństwo tworzy kulturę.

W interpretacji Józefa Lipca przyjęta przez Rybickiego koncepcja kultury wywodzi się z zaakceptowanych założeń ontologicznych co do sposobu istnienia całości społecznych. Inaczej mówiąc, jest koniecznym następstwem jego stanowiska realistycznego. Brak jej ważnego elementu, jakim jest sama definicja kultury, co w konsekwencji, przy braku ścisłego określenia jej sensu i zakresu, może prowadzić do pojawiania się różnych nominalistycznych teorii³¹.

Jan Szczepański widzi kulturę jako ogół wytworów człowieka. Kultura postrzegana jest jako złożona i skomplikowana, zlokalizowana w czasie i przestrzeni oraz w zbiorowości społecznej. Kultura nie istnieje poza społecznościami: nie jest bytem samym w so-

³¹ Zob. J. Lipiec, *Podstawy ontologii społeczeństwa*, Warszawa 1972, s. 8-9.

bie. Podobnie wypowiada się o wartościach, jako o powstających w zbiorowościach.

Tadeusz Szczurkiewicz traktował kulturę jako fakt społeczny. Działalność kulturotwórcza to rodzaj działalności społecznej. Nie można kultury rozpatrywać w oderwaniu od szeregu wyznaczników społecznych, czyli w oderwaniu od społeczeństwa. Nie ma zasadniczej różnicy w określaniu, czym jest społeczeństwo u analizowanych myślicieli. Wprowadzona przez Znanieckiego definicja jest zaakceptowana zarówno przez Szczurkiewicza, jak i przez Szczepańskiego, o czym piszą wprost, powołując się na niego. Paweł Rybicki, nie odbiegając od ustaleń Znanieckiego, społeczeństwem określa układy powiązanych ze sobą grup i społeczności różniących się do siebie. Píše, że jest wiele różnych odmian społeczeństw³².

Na uwagę zasługuje różnica co do prognoz przyszłości w rozwoju społeczeństw między Florianem Znanieckim a Pawłem Rybickim. Pierwszy z nich jest niemal pewien możliwości zjednoczenia i powstania w przyszłości społeczeństwa światowego jako ideału, który ludzkość potencjalnie może osiągnąć³³. Pewność ta pod koniec jego twórczości uległa osłabieniu. W napisanej po II wojnie światowej książce *Nauki o kulturze*, zastanawiając się nad sposobem zjednoczenia społeczeństwa światowego, wyklucza sposób polegający na przymusowym podporządkowaniu się słabszej grupy grupie silniejszej. Funkcjonowanie w społeczności rządzonej autorytarnie krępowałoby inicjatywę i oryginalność, czyli twórcze możliwości jednostek niezbędnych dla ciągłego rozwoju kultury. Społeczną jedność ma spowodować dobrowolne zjednoczenie się grup. Jedność świata postrzega nie na sposób statycznego światowego imperium, ale dynamicznego ogólnoswiatowego zrzeszenia funkcjonalnie współzależnych i współpracujących ze sobą grup³⁴.

³² P. Rybicki, *Struktura...*, s. 181.

³³ F. Znaniecki, *Ludzie...*, s. 354-355.

³⁴ Zob. i d e m, *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, tłum. J. Szacki, Warsza-

Rybicki nie jest takim optymistą i ma duże wątpliwości, czy społeczność powszechna jest możliwa do urzeczywistnienia, czy raczej nie powinna trwać jako mnogość i różnorodność społeczności ludzkich³⁵. Społeczeństwo globalne w rozumieniu Rybickiego musi ogarniać całość spraw ludzkich, dlatego może być tylko przedmiotem ciągłego dążenia i ciągłej, w żadnym momencie niekończącej się realizacji³⁶. Jest zdania, że żadna makrostruktura nie jest czymś zamkniętym i gotowym i nie jest doskonała. Makrostruktura jest o tyle ważna, że stwarza warunki i możliwości do realizowania celu, jakim jest dążenie do społecznej jedności. Tym, dzięki czemu całości społeczne trwają w czasie, społecznie decyduje nie jedność w sferze kultury, lecz ciągłe dążenie do wspólnoty mimo licznych czynników, które ją różnicują. Innym czynnikiem, dzięki któremu trwają w czasie, jest ciągłość stanowiącej ich materialne podłoże zbiorowości, tworzącej je kulturowo wspólnoty, ciągłość w sferze stosunków społecznych, więzi społecznej, ustroju. Píše: „Jak wszystko w świecie społecznym, społeczeństwo globalne, może być tylko przedmiotem ciągłego dążenia i ciągłej, w żadnym momencie nie kończącej się realizacji”³⁷.

Nasuwa to przypuszczenie, że wizja rzeczywistości społecznej u Znanieckiego tworzona jest w duchu platońskim. Świadczy o tym umocowanie źródeł tworzonych koncepcji w idealizmie twórczym i etycznym, przyznanie szczególnej roli niewielkiej grupie ludzi posiadających mądrość i zdolności twórcze, umożliwiające pozytywny rozwój świata. Znaniecki określa człowieka w perspektywie dążeń do wartości najwyższych, stanowiących ideał człowieczeństwa. Wizja świata społecznego jako jedności, którą ma on osiągnąć, może być wynikiem tych samych inspiracji.

wa 1971, s. 714-715, *Biblioteka Socjologiczna*.

³⁵ *Ibidem*, s. 183.

³⁶ Zob. P. Rybicki, *Struktura...*, s. 206-209.

³⁷ *Ibidem*, s. 209.

Na temat inspiracji poglądami Arystotelesa Paweł Rybicki pisze wyprost. Koncepcji społecznej Arystotelesa poświęcił jedną ze swoich książek³⁸. Idee Arystotelesowskie szczególnie widoczne są w opisach tego, jak widzi on społeczną naturę człowieka, dlatego również u niego nie może dziwić wskazanie na wielość i różnorodność jako korzystniejsze rozwiązanie przy budowie społeczności globalnej. Pisał: „Zdanie Arystotelesa, iż polis nie może być zupełną jednością, pozostaje ważne dla wszystkich makrostruktur społecznych”³⁹.

Jan Szczepański, którego ostatnie dzieła ukazały się na przełomie wieków, prognozował powstanie społeczeństwa ludzkiego mogącego się nazwać społeczeństwem globalnym, czyli obejmującym swoim zasięgiem wszystkich ludzi, żyjących na naszym globie⁴⁰. Argumentował ten fakt rozszerzeniem się cywilizacji technicznej, przepływem informacji za pomocą środków masowego przekazu, utrzymywaniem między niemal wszystkimi krajami stosunków handlowych i politycznych oraz powstaniem organizacji o zasięgu światowym, skupiających niemal wszystkie państwa. Jego zdaniem społeczeństwo globalne stanie się faktem, gdy ten proces będzie jeszcze bardziej zaawansowany i powstanie przekonanie o wspólnocie losu całej ludzkości globu⁴¹.

Czy te intuicje okazały się słuszne? Obserwujemy szybki rozwój technologii, handlu, zmiany układów politycznych, powstają coraz to nowe organizacje o zasięgu ogólnoswiatowym, lecz procesy te nie ułatwiają i nie prowadzą do myślenia o ludziach jako całości w sensie globalnym. Zarysowały się nowe podziały świata, głównie

³⁸ Idem, *Arystoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie*, Wrocław 1963.

³⁹ Idem, *Struktura...*, s. 206.

⁴⁰ Pod koniec XX wieku ukazały się: J. Szczepański, *Czas narodu*, Kielce 1999; i d e m, *Fantazje na temat czasu*, Lublin 1999, *Prace Wydziału Nauk Społecznych*, nr 49; i d e m, *Najważniejsze i najtrudniejsze*, Warszawa 1999.

⁴¹ Zob. i d e m, *Elementarne...*, s. 445-457.

na tle religijnym i ekonomicznym, czyniące dalekim ukształtowanie się społeczeństwa ludzkiego.

Szczepański zwraca uwagę na pojawienie się innej perspektywy poznawczej w myśleniu o całościach społecznych po tym, kiedy pierwszy człowiek stanął na Księżycu i zobaczył ziemię jako miejsce zamieszkania człowieka. Fakt ten ułatwił postrzeganie ludzkości jako pewnej całości.

W tym wypadku należy uznać obserwację Szczepańskiego. „Nowa Ziemia”, jak nazwano odkrytą w 2015 r. planetę o warunkach zbliżonych do tych, które występują na naszej planecie, daje nadzieję, a przede wszystkim nie zamyka perspektywy pojmowania ludzkości jako elementu większej całości⁴². Ułatwiła ona myślenie o ludzkości jako pewnym zbiorze, który być może jest częścią jakiejś większej całości w łańcuchu istot zamieszkujących kosmos.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy pozwoliły na sformułowanie ogólnego wniosku na temat obrazu społeczeństwa jako bytu istniejącego realnie w twórczości wybranych socjologów polskich XX wieku. Realizm socjologiczny występuje w różnych odmianach jako wyłącznie metodologiczny, umiarkowany czy traktowany jako hipoteza robocza. W przypadku Floriana Znanieckiego można mieć wątpliwości, czy nie mamy do czynienia z idealizmem, biorąc pod uwagę, że podstawowe składniki świata jako całości – rzeczywistości kulturowej – to wartości wytwarzane przez człowieka. Badani socjologowie, wypowiadając się o rzeczywistości społecznej, mieli na myśli byt niejednorodny, lecz złożony i dzięki tej złożoności samowy-

⁴² Teleskop Keplera w 2015 roku odkrył nową planetę nazwaną Kepler-452b, o której potocznie mówi się „Nowa Ziemia” z powodu występowania na niej podobnych warunków, jakie mamy na Ziemi; zob. [on-line:] <https://www.nasa.gov/keplerbriefing0723> – 1 X 2015.

starczalny i zdolny przetrwać w czasie. Do istoty bytu społecznego zaliczyli pozostawanie w ciągłym ruchu i podleganie zmianom. Za konieczny warunek jego funkcjonowania uznali obecność pewnej struktury. Społeczny charakter jednostki uznali zgodnie za fakt pierwotny, wynikający z natury człowieka, a kulturę za niezbędny element rzeczywistości społecznej.

Artykuł, jak sądzę, nie wyczerpuje obszernego tematu obecności wątków ontologicznych w polskiej teorii socjologicznej. Przedmiotem jego analizy jest tylko pewien mały wycinek teorii socjologicznej. Myślę jednak, że daje obraz rzeczywistości społecznej omawianych czasów i może być wstępem i zachętą do kontynuacji tego typu badań w przyszłości.

Polska teoria socjologiczna jest bogatym i cennym źródłem dla badań pokrewnych dziedzin nauki, w tym filozofii. Wydobyte wątki dotyczące podstaw bytowych przedmiotu badań socjologów – społeczeństwa – dają podstawę do czynienia dalszych uogólnień na temat jego obecnego kształtu i przyszłych zmian.

Bibliografia:

- Lipiec J., *Podstawy ontologii społeczeństwa*, Warszawa 1972.
- Prejsnar-Szatyńska S., *Problematyka ontologiczna w polskiej teorii socjologicznej. Analiza myśli Floriana Znanieckiego, Tadeusza Szczurkiewicza, Pawła Rybickiego i Jana Szczepańskiego*, Kraków 2017.
- Rybicki P., *Aristoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie*, Wrocław 1963.
- Rybicki P., *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, Warszawa 1979.
- Szacki J., *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*, Warszawa 1991.
- Szczepański J., *Czas narodu*, Kielce 1999.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Szczepański J., *Fantazje na temat czasu*, Lublin 1999, *Prace Wydziału Nauk Społecznych*, nr 49.

- Szczepański J., *Najważniejsze i najtrudniejsze*, Warszawa 1999, *Problemy Naukowe Współczesności*.
- Szczepański J., *O indywidualności*, Warszawa 1988.
- Szczurkiewicz T., *Studia socjologiczne*, Warszawa 1970.
- Więclawski W., *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, Toruń 2007.
- Znaniński F., „Humanizm i poznanie” i inne pisma filozoficzne, t. 2, tłum. J. Wocial, Warszawa 1991.
- Znaniński F., *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 1974, *Biblioteka Socjologiczna*.
- Znaniński F., „Myśl i Rzeczywistość” i inne pisma filozoficzne, t. 1, Warszawa 1987, *Biblioteka Współczesnych Filozofów*.
- Znaniński F., *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, tłum. J. Szacki, Warszawa 1971, *Biblioteka Socjologiczna*.
- Znaniński F., *Socjologia wychowania*, t. 1: *Wychowujące społeczeństwo*, Warszawa 1973.
- Znaniński F., *Socjologia wychowania*, t. 2: *Urabianie osoby wychowanka*, Warszawa 1973.

Indeks osób

A

Abel 368

Abraham Karl 166

Adamczyk Ewa 414

Adler Alfred 103, 166

Adler Stefania 321-322, 324, 327, 329

Adorno Theodor W. 116

Agape 89

Al-Hakim Taufik 94

Al-Halladż 363

Al-Huŷviri 362

Alain, właśc. Émile Chartier 59

Alejsiak Wiesław 415

Aleksander III Macedoński 267

Algazel (Al-Ghazali) 363, 366

Allah Ibn Ata z Aleksandrii 373

Ambroży Dorota 414

Aminadab 373

Andersen Hans Christian 84

Anzelm z Canterbury św. 133

Arabi Ibn Al 362, 365-366, 370-371

Aragon Louis 166

Arendt Hannah 185

Arnold Thomas 306

Arystoteles 12, 242, 245, 255, 258, 271, 283, 293, 305, 413

Augustyn z Hippony św. 125-129, 131, 133-135, 181, 242

Aumer Jean-Louis 77

B

Bailly Rosa 345

Bankiewicz Paweł 414

Barska Katarzyna 379, 414-415

Barthes Roland 57

Baudelaire Charles Pierre 59, 173

Baudouin Charles 166

Beauvoir Simone de 319

Beecher Henry K. 214

Berggreen Andreas Peter 90

Bergson Henri 317

Berkeley George 320

Berlin Isaiah 285

Bertalanffy Karl Ludwig von 382

Biegańska Halina 324, 327

Bieńkowski Wiesław Józef 338

Bier-Korngold Zuzanna (Suzanne Pacaud) 318, 321, 327

Boecjusz z Dacji (Anicius Manlius Severinus Boëthius) 234

Bolak Edward 414
 Bolte Gerhard 113
 Bournonville Antoine 77
 Bournonville August 75-80, 82, 84-87, 89-90, 92, 94, 97-99
 Bovet Pierre 327
 Boznańska Olga 323
 Breton André 166
 Bruno Giordano, właśc. Philippo Bruno 234, 322
 Bukowski Jerzy 157
 Bunin Iwan A. 62
 Buxbaum Abram (Artur Rzeczyca) 325
 Buxbaum Henryka 325
 Buxbaum Melania 325, 327

C

Cackowski Zdzisław 198-201, 205-206, 209-211
 Caillois Roger 309
 Camus Albert 59
Caritas 89
 Char René 166
 Chartier Émile, zw. Alain 59
 Chesterton Gilbert Keith 57
 Chowaniec Bartłomiej 414
 Christian II Oldenburg, król Danii i Norwegii 92
 Chrobak Tadeusz 414
 Chrzanowski Ignacy 326
 Chwin Stefan 211
 Cioran Emil 197
 Cirlot Juan Eduardo 88
 Coleridge Samuel Taylor 165, 169
 Comte August 250
 Copleston Frederick Charles 282
 Coubertin Pierre de 304, 306, 313
 Cicero Marek Tulliusz (Marcus Tullius Cicero) 292

Czerniawski Jan 415
 Czeżowski Tadeusz 177, 183-184, 186, 196, 207, 212

D

Dąmbska Izydora 207
 Decjusz Trajan (Gaius Messius Quintus Decius) 94
 Deleuze Gilles 224-229, 231-233, 235-236
 Demel Maciej 297
 Derrida Jacques 13, 399
 Desnos Robert 166
 De Tarde Jean-Gabriel 63
 Didi-Huberman Georges 185
 Dilthey Wilhelm Christian 17, 318
 Dobieszewski Janusz 334
 Döblin Alfred 351
 Dobrzycki Jerzy 348
 Dostojewski Fiodor M. 61
 Dul Przemysław 414
 Duns Szkot Jan 231
 Dybowski Janusz Teodor 57
 Dziubiński Zbigniew 334, 336

E

Eco Umberto 60
Edyp 165, 168-175
 Eliade Mircea 82
 Éluard Paul, właśc. Eugène Émile Paul Grindel 166
 Epiktet z Hierapolis 322
Eros 89
 Estreicher Karol 344, 346, 352

F

Fałat Julian 323
 Fichte Johann Gottlieb 272, 285

Fink Eugen 401, 405
 Flaubert Gustave 59
 Fliess Wilhelm 168
 Foszczyńska Beata 291, 415
 Foucault Paul-Michel 57
 Franciszek z Asyżu św. 351
 Frankiewicz Mariola 414
 Freud Sigmunt 57, 63, 165-175
 Fries Jakob Friedrich 320
 Fromm Erich 64, 218
 Frynichos 128

G

Gadamer Hans-Georg 60
 Gade Niels Wilhelm 84, 90
 Gajusz Juliusz Cezar (Gaius Iulius Caesar) 267
 Galewicz Włodzimierz 177, 179
 Garbowski Tadeusz 317, 319-320, 32, 327-328
 Genet Jean 59, 69
 Giacometti Alberto 59
 Gide André Paul Guillaume 62, 65
 Gierasimiuk Jerzy 12
 Glazor Karolina 414-415
 Godula Róża 337
 Goethe Johann Wolfgang von 34, 165, 169, 320
 Golding William Gerald 62, 65
 Gołaszewska Maria 177, 179-182, 184, 188, 191-193, 293, 343, 347
 Grzegorz z Tours 94
 Guimet Fernand 319
 Gumowski Jan Kanty 323-324
 Gwóźdź Andrzej 302

H

Habermas Jürgen 101-117, 119-122
 Halicka Alicja 322

Hankus Przemysław 414
 Hardenberg Georg Philipp von, pseud. Novalis 206
 Hartmann Johan Peter Emilius 90
 Hartmann Nicolai 384
 Hassner Pierre 289
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 13-14, 18, 150, 242, 263-289, 320-321, 325
 Heidegger Martin 9-21, 23, 25, 27-28, 30-35, 37-39, 43, 45-47, 49, 51-53, 146, 224, 406
 Heinrich Władysław 317, 319, 321
 Helsted Edvard 84
 Henry Louis 77
 Hesse Hermann Karl 62, 65
 Hieronim ze Strydonu (Eusebius Sophronius Hieronymus) św. 374
 Hildegarda z Bingen 373
 Himmler Heinrich Luitpold 71
 Hipokrates z Kos 201, 213
 Hitler Adolf 160, 209
 Hłasko Marek 62
 Hobbes Thomas 264, 270-271
 Hochenberg-Landman Ruchla 324-325, 327
 Höffe Otfried 284
 Hölderlin Johann Christian Friedrich 34
 Homoncik Katarzyna 415
 Horkheimer Max 113, 116
 Horthy Miklós 345
 Hughes Richard Arthur Warren 62, 65
 Huizinga Johan 310
 Husserl Edmund 391-402, 406

I

Ibn Ishak Abu Abd Allah Muhammad 367

Ingarden Roman 293, 379-384,
387-388

J

Jackowski Antoni 350
Jan od Krzyża św. (San Juan de la
Cruz) 359
Jan Paweł II św. (Karol Wojtyła), pa-
pież 196, 218
Jankielowska (Jankielowska-Rapo-
port) Helena 317, 320, 325, 327,
329
Janus Damian 414
Jaspers Karl Theodor 318
Jehin-Prume Franz 84
Jeleń Marek 414
Jensen Wilhelm 167
Jezus Chrystus 94, 96, 189
Jędraszewski Marek 151, 158
Jones (Alfred) Ernest 166, 168
Joyce James Augustine Aloysius 62
Józef z Arymatei 189
Jung Carl Gustav 57, 63, 95, 166
Jürgensen Knud Arne 77
Juszkiewicz Mirosław 414

K

Kain 368
Kalicińska-Korpałowa Franciszka
317, 327
Kalicka-Diakon Bożena 414
Kałużna Kamila 415
Kamińska Anna 414
Kant Immanuel 72, 114, 127, 133,
184, 187, 233, 281-282, 317,
319-321, 400, 412
Kantor Ryszard 339
Karczewska-Kozłowska Eliza 414

Kartezjusz (René Descartes) 231,
317, 329
Kay Brian 214
Kępiński Antoni 202, 218-219
Kierkegaard Søren Aabye 211
Klemperer Victor 72
Kobiela Filip 414
Kojève Alexandre 277
Kolarzowska Zofia 319-320, 327
Kołakowski Leszek 199
Kołłątaj Hugo Stumberg 316
Konarzewska Małgorzata 359, 414
Konopczyński Władysław 326
Koraszewski Bogdan 415
Korczyńska Justyna (s. Maria Igna-
cja) 320, 322, 324, 327-328
Korngold Augustyna (Augustine
Landau) 322-323, 327
Korpała Józef 317
Kowalczyk Stanisław 294, 297, 300,
307, 310
Krasuska-Gil Krystyna 414
Krawczyk Zbigniew 311
Kremmer Józef 320-321
Kronstom Henning 95
Król Remigiusz 414
Kuderowicz Zbigniew 266, 270, 273,
284
Kula Luiza 414-415
Kundera Milan 59
Kurcz Joanna 414
Kurleto-Kalitowska Ewa 195,
414-415
Kwarciak Bogusław 414-415

L

La Rochefoucauld François de 212
Lacotte Pierre 80
Lam Alif 372

- Landau Augustine zob. Korngold
Augustyna
- Landau Gizela 318, 325, 327
- Landman Abraham (Adam) 276, 325
- Lao-Tse (Lao Tsy, Laozi) 87
- Laszczka Konstanty 324
- Lauer Quentin 394
- Lawrence David Herbert 62
- Le Bon Gustave 63
- Leder Andrzej 393
- Leibniz Gottfried Wilhelm 199
- Leiris (Julien) Michel 166
- Lévinas Emmanuel 137-139, 141-143, 145-154, 157-163
- Lewandowska-Tarasiuk Ewa 334
- Lipiec Józef 7, 177, 182, 186, 199, 204, 255, 293-294, 298, 300, 302, 304, 308, 311, 332-334, 340, 343, 347, 411
- Locke John 306
- Løvenskjold Herman Severin von 80
- Loyola Ignacy św. 372
- Ludwik XIV Burbon, król Francji 76
- Ludwik XVI Burbon, król Francji 76
- Ludwik z Granady, właśc. Louis de Sarría św. 372
- Lumbye Hans Christian 84
- Lytard Jean-François 116, 173-174
- Ł**
- Łęczyńska Agnieszka 414
- Łojek Stanisław 9, 275, 277, 414-415
- M**
- Makota Janina 293
- Malczewski Jacek 323-324
- Mallarmé Stéphane, właśc. Étienne 173
- Malska Magdalena 75, 414
- Malski Maciej 414
- Mangel Estera 320, 327-328
- Marciniak-Pinel Magdalena 165, 414
- Marek Aureliusz Antoninus (Marcus Aurelius Antoninus) 322
- Maria Magdalena (Maria z Magdali)* 98
- Marks Karol 242, 280
- Mauron Charles 166, 173
- Mazilier Joseph 77
- Meader Alphonse 166
- Mehoffer Józef 324
- Mensch James Richard 401, 403
- Merleau-Ponty Maurice 58, 60
- Midura Franciszek 341
- Mikołaj z Kuzy, właśc. Nicolaus Krebs 234
- Mill John Stuart 285, 324
- Miłowa Tatiana 414
- Minerwa* 286-288
- Młynarski Kajetan 414
- Molière, właśc. Jean Baptiste Poquelin 173
- Mroczkowski Mieczysław 57
- Mróz Piotr 55, 415
- Musil Robert 56, 62-66, 68-69, 72, 74
- Musset Alfred de 197
- N**
- Naganowski Egon 62
- Napoleon Bonaparte 267
- Narcyz* 98
- Nerval Gérard de 173
- Niesporek Andrzej 414

- Nietzsche Friedrich Wilhelm 9-12,
17-29, 31-38, 40-44, 46-48, 51-
53, 324, 328
- Nizan Paul-Yves 59
- Noe 367
- Nourrit Adolphe 80
- Novalis zob. Hardenberg Georg
Philipp von 206
- Noverre Jean-Georges 77
- Nowicki Światosław Florian 288
- Nūrī z Bagdadu 363, 370-371
- Nyerup Rasmus 90
- O**
- Ochman-Świątek Monika 414
- Ogrodnik Bohdan 414
- Orlewicz-Musiał Małgorzata 349
- Ostachiewicz-Bańkowska-Trzcinińska Cecylia 321
- Ostasz Lech 179
- Osuna Franciszek (Francisco de
Osuna) 372
- Owsianowska Sabina 340, 351
- P**
- Parandowski Jan 62, 65
- Parmenides z Elei 161
- Paulli Holger Simon 84
- Pawlicki Stefan 318, 320, 324
- Pawłowska Maja 414
- Pawłowski Paweł 414
- Peirce Charles 107
- Pellegrino Edmund Daniel 217
- Penderecki Łukasz 414
- Perry Ralph Barton 332
- Philipp Ryszard 125, 414
- Piechocka Amelia 414
- Pierzga Joanna 414
- Pięta Paweł 415
- Piłsudski Józef Klemens 326, 349,
355
- Pinkas Ignacy 324
- Platon 12, 15, 20, 43-46, 161-162,
225-227, 242, 293, 301, 321-322,
413
- Plotyn 322
- Polus Andrzej 309
- Popper Karl 107
- Prejsnar-Szatyńska Sabina 7, 239,
414-415
- Prus Bolesław, właśc. Aleksander
Głowacki 181, 212
- Pseudo-Dionizy Areopagita 364,
372
- Purchla Jacek 337
- Puzynina Jadwiga 345
- R**
- Racine Jean-Baptiste 173
- Rank Otto, właśc. Otto Rosenfeld
166
- Reaney Darryl 219
- Reich Wilhelm 64
- Reid Thomas 327
- Rembowski Jan 322-323
- Rilke Rainer Maria 62
- Roch-Ruman Joanna 414
- Rogowska Grażyna 414
- Romański Jacek 223, 414-415
- Ronda Ibn Abbad de 366
- Roqueplo Philippe 319
- Rorschach Hermann 322
- Rosenberg Alexander 71
- Rosenberg Zofia Antonina 328
- Rosenblatt (Fredro-Boniecka) Ma-
ria 321-323, 325, 327
- Rosenblatt Alicja 323

- Rosenblatt Karola 323
 Rosenkrantz Karol 191
 Rosenzweig (Safier) Minna 327-328
 Rosiak Marek 266, 269, 281
 Rossini Gioacchino Antonio 90
 Rubczyński Witold 317-320, 322, 325, 327-328
 Rumi Dżalal Ad-Din 362-363
 Rybakow Anatolij N. 65
 Rybicki Paweł 239-241, 245, 251, 253-258
 Rybińska Justyna 414
- S**
- Sacher-Masoch Leopold Ritter von 63
 Sadik Dżafar as 364
 Saily Suzanne 345
 Sala Józef 334
Salomon, prorok 367
 Sartre Jean-Paul 58-60, 62, 66, 69, 137-140, 142, 145-146, 148-151, 153, 155-158
 Schapirówna Henia 328
 Scheler Max 178, 187-188, 318
 Schleiermacher Friedrich Daniel Ernst 325
 Schmitt Carl 71
 Schneitzhoeffter Jean 80
 Schopenhauer Arthur 16, 317-318
 Seel Martin 117-120
 Segiet Eliza 414
 Seweryn (Iskierdo de Paul) Agata 414
 Sichulski Kazimierz 323
 Siemek Marek 276-281
 Siódmak Abraham 328
 Skarga Barbara 206
 Skłodowska-Curie Maria 318, 320, 359
 Słowacki Juliusz 324
 Smrokowska-Reichmann Agnieszka 101, 414
 Smywińska-Pohl Anna 315, 414
 Sofokles 168-169, 171-172, 287
 Sokrates 287, 293, 413
 Sonnenschein-Markowiczowa Franciszka 320, 327
 Sorel Georges Eugène 63
 Spencer Herbert 251
 Spinoza Baruch (Benedykt) 223-225, 228-229, 231-235
 Stalin Józef, właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili 160
 Stankiewicz Sebastian 414-415
 Starobinski Jean 168-171, 173-174
 Steinberg Witold (Aleksander Rudziński) 317
 Steiner George 209
 Stern William 318
 Stróżewski Władysław 293
 Studnicka Anna 414
 Such Jan
 Suchorzewska Janina 317-319, 322, 325, 327-328
 Suhrawardi, właśc. Shahāb ad-Dīn Yahya ibn Habash Suhrawardī 363, 368
 Surówka Jarosław 414
 Süsse Rudolf 111-112
 Sytnik-Czetwertyński Janusz 414
 Szabistari Mahmud 362
 Szacki Jerzy 249
 Szafer Wacław 326
 Szamsuddin (Szamsodin) Mohammad Hafez Szirazi 362
 Szczeklik Andrzej 210
 Szczepański Jan 207, 239-241, 243, 245, 252-253, 255-256, 258-259
 Szczurkiewicz Tadeusz 239-241, 243-247, 252, 256

Szekspir (Shakespeare) William
166-168, 170-172
Szkłarska Anna 263, 414-415
Szmydt Jadwiga 327
Szymańska-Aleksandrowicz Beata
415

Ś

Ślipko Tadeusz 214-215
Śliwa Łukasz 414
Śmiałek Ryszard 414
Śniadecki Jędrzej 306

T

T'o Hua 213
Taglioni Filippo 80
Taglioni Maria 80
Tatarkiewicz Władysław 203, 220,
327
Tatarówna Stefania 320, 322-328
Tatarówna Wacława 320, 325, 327
Telivuo Leo J. 214
Tenenbaum Anna (Maria Rudziń-
ska) 317-319, 327-329
Teodozjusz II (Flavius Theodosius),
cesarz bizantyjski 94
Teresa z Ávila św. 372-373
Thiele Just Mathias 90
Timur Chan (Tamerlan, Timur
Chromy) 73
Tischner Józef Stanisław 293
Tokarczyk Roman 212
Tomasz z Akwinu św. 242, 319
Tournier Michel 62, 65
Türcke Christoph 113-114, 120-121
Turczyńska Janina 317, 319, 322,
325-327
Turowska Irena 350

Turska Irena 84
Twardowski Kazimierz 320
Tyszek Marta 414
Tzara Tristan, właśc. Samuel Rosen-
stock 166

U

Ucińska Dorota 391, 414
Ungar Herman 322
Ungar Lea 322, 327

V

Valéry Giscard d'Estaing 173
Valéry Paul 59
Vogel Debora 320, 322-324, 327-328

W

Wagner Ryszard 15-16, 18, 25, 27-
28, 31, 33
Wahle Richard 322
Wallis Aleksander 337, 339
Wallis Mieczysław 177, 188-191
Waśkowski Antoni 323
Weber Max, właśc. Karl Emil Maxi-
milian Weber 120
Weininger Otto 63
Weiss Wojciech 323
Welsch Wolfgang 302
Wędrychowska-Cyrus-Sobolewska
Maria 321, 323-324, 327
Węgrzecki Adam 382
Whewell William 107
Wilde Oscar 62, 98
Wilk Andrzej 414-415
Wilkońska Joanna 137, 414
Williams Glanville 217
Winckelmann Johann Joachim 34

- Winławski Włodzimierz 241
Witkiewicz Stanisław Ignacy (Wit-
kacy) 322-323
Włodek (Włodkowa) Zofia Albina
de Goetz-Okocimska 319, 323,
325-328
Wundt Wilhelm Maximilian 321
Wyspiański Stanisław 323
Zegadłowicz Emil Erwin 62, 65
Ziarkowska Joanna 331, 415
Ziąbka Małgorzata 177, 414-415
Zimmerman Robert von 318
Zimmermann Kazimierz 326
Znaniecki Florian 239-244, 246-
254, 256-257, 259
Zowisło Maria 414
Zuchora Krzysztof 298, 307

Z

- Zaderecki Tadeusz 328
Zaratustra 22
Zdebska-Biziewska Halina 414-415

Ż

- Żeromski Stefan 62
Żukowska Zofia 307

Książka *Na Przełomie* jest niezmiernie ciekawym zbiorem prac rozmaitych. Stanowi świadectwo programowej różnorodności tematycznej, a zarazem potwierdzenie filozoficznych pasji i kompetencji indywidualnych u młodych wciąż – filozofów. Niektórzy znajdują się zapewne w pobliżu apogeum swej drogi twórczej, inni zbliżają się powoli do swej entelechii. Czy przemierzać dalsze etapy samotnie lub w innych konfiguracjach organizacyjnych i personalnych, czy też może nadal z zapleczem materii i ducha *Na Przełomie*, czynnym w następnym ćwierćwieczu? Czas pokaże.

fragment Posłowa Prof. dr. hab. Józefa Lipca

Stanisław Łojek
Piotr Mróz
Magdalena Malska
Agnieszka Smrokowska-Reichmann
Ryszard Philipp
Joanna Wilkońska
Magdalena Marcinak-Pinel
Małgorzata Ziąbka
Ewa Kurlęto-Kalińska
Jacek Romański

Sabina Prejsnar-Szatyńska
Anna Szklarska
Beata Foszczyńska
Anna Smywińska-Pohl
Joanna Ziarkowska
Małgorzata Konarzewska
Katarzyna Barska
Dorota Ucińska
Józef Lipiec

<https://akademicka.pl>

